

ANNA DEREDAS

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0003-1085-2445](https://orcid.org/0000-0003-1085-2445)

ANNA.DEREDAS@UNI.LODZ.PL

Uniwersytet Łódzki

Wydział Filozoficzno-Historyczny

Pracownia Etnografii i Badań nad Folklorem

Obecność dziecka w etnograficznych podejściach badawczych. Analiza materiałów zgromadzonych w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego

The Presence of the Child
in Ethnographic Research Approaches:
An Analysis of Materials Collected
at the Institute of Ethnology
and Cultural Anthropology,
University of Łódź

Streszczenie: Niniejszy artykuł omawia stosowane przez etnografów po drugiej wojnie światowej podejścia badawcze względem dziecka. Autorka wyróżnia pięć ich typów: dziecko jako element większego problemu badawczego, jako przedmiot badań, jako aktywny uczestnik badań w szerszym kontekście badawczym, jako pełnoprawny podmiot badań oraz jako współuczestnik kultury. Materiał źródłowy stanowią wywiady, obserwacje oraz prace dyplomowe zgromadzone na przestrzeni lat w Etnograficznym Archiwum im. Bronisławy Kopczyńskiej-Jaworskiej Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego przez pracowników i studentów podczas badań terenowych.

Słowa kluczowe: dziecko, etnograficzne badania terenowe, archiwum etnograficzne, źródła etnograficzne, postawa badawcza

Summary: This article discusses the research attitudes towards children employed by ethnographers after the Second World War. The author distinguishes five types: the child as part of a broader research problem, as an object of research, as an active participant in research within a wider context, as a full-fledged subject of research, and as a co-participant in their own culture. The source material consists of interviews, observations and diploma theses collected over the years during fieldwork conducted by staff and students, and archived in the Bronisława Kopczyńska-Jaworska Ethnographic Archive of the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology of the University of Lodz.

Keywords: child, ethnographic field research, ethnographic archive, ethnographic sources, research attitude

Badawcze zainteresowanie dzieckiem na gruncie polskim pojawia się już w pracach etnografów w XIX w. Zazwyczaj opisywano je przez pryzmat miejsca i roli w rodzinie, opieki, obowiązków, zabaw, obrzędowości rodzinnej czy procesu socjalizacji¹. W pracach Oskara Kolberga można odnaleźć informacje dotyczące zwyczajów narodzinowych czy szkolnych. Ważnym głosem była wydana w okresie międzywojennym praca Henryka Biegeleisena poświęcona dziecku Matka i dziecko w obrzędach i zwyczajach ludu polskiego². Pojawiły się też teksty wskazujące na trudne położenie najmłodszych obywateli: Dzieci biedoty miejskiej³, Dziecko na wsi⁴. Po drugiej wojnie światowej dziecko pozostało w polu uwagi etnografów. Szczególny wzrost zainteresowania tym tematem widzimy w ostatnich latach. Wskazują na to inicjatywy, takie jak powołanie na Uniwersytecie Warszawskim w 2013 r. Interdyscyplinarnego Zespołu Badań nad Dzieciństwem⁵, wydanie w 2021 r. przez Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie katalogu Dzieciństwo⁶ i otwarcie w 2024 r. wystawy o tym samym tytule⁷, publikacja w 2024 r. albumu Dzieciństwo

1 Zob.: K. Smoleńcówna, *Chłopskie dziecko*, „Wisła” 1890, t. 4, s. 60–68.

2 H. Biegeleisen, *Matka i dziecko w obrzędach, wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego*, Lwów 1927.

3 E. Hryniewicz, *Dzieci biedoty miejskiej*, „Życie Dziecka” 1937, nr 5, s. 131–138.

4 Idem, *Dziecko na wsi*, ibidem, 1937, nr 6–7, s. 163–168.

5 Zob.: *childhoods* uw. Interdyscyplinarny Zespół Badań nad Dzieciństwem. Dostępny w Internecie: <http://childhoods.uw.edu.pl/> [dostęp: 12 maja 2025].

6 *Dzieciństwo. Katalog zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie*, Warszawa 2021.

7 Zob.: Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie. *Dzieciństwo*. Dostępny w Internecie: <https://ethnomuseum.pl/wystawy/dziecinstwo/> [dostęp: 12 maja 2025].

wiejskie – sielskie i niesielskie z fotografiami i wspomnieniami ze zbiorów Instytutu Archeologii i Etnologii PAN⁸ oraz licznie powstające książki i artykuły⁹.

Refleksja nad statusem dziecka jako podmiotu i przedmiotu badań ma bogate zaplecze naukowe, rozwijane od dziesięcioleci w ramach różnych dyscyplin. Punkt wyjścia dla przemian w myśleniu o dziecku wyznaczyła psychologia rozwojowa, m.in. prace Jeana Piageta, które wskazywały na poszczególne stadia rozwoju dziecka bez uwzględniania podłoża społeczno-kulturowego. Przełomowe znaczenie miały prace z zakresu historii dzieciństwa Philippe’a Ariès, który zauważył historyczny i społeczny kontekst dzieciństwa, uwalniając w ten sposób naukę od myślenia o nim w kategoriach tylko biologicznych. Dalszy rozwój przyniosła socjologia dzieciństwa lat 80. i 90. XX w., a właściwie różne jej rozproszone nurty, w których zaczęto postrzegać dzieci jako aktywnych aktorów społecznych, a nie jedynie biernych odbiorców procesów socjalizacji. W efekcie powstała nowa dyscyplina sociology of children, u podstaw której leżała idea rozwoju całościowej konceptualizacji dziecka i dzieciństwa. Tak rozumiana socjologia dzieciństwa stała się fundamentem interdyscyplinarnych new childhood studies, które łączą perspektywy antropologiczne, socjologiczne, historyczne i kulturowe w badaniu dziecka i dzieciństwa. Zakładają one, że dzieci są kompetentnymi uczestnikami życia społecznego, zdolnymi do współtworzenia wiedzy o swoim świecie. Podejście to charakteryzuje praca m.in. Interdyscyplinarnego Zespołu Badań nad Dzieciństwem UW.

W niniejszym tekście poszukuję odpowiedzi na pytanie o obecność dziecka w procesie badawczym powojennej etnografii polskiej. Analizę prowadzę w oparciu o dwa kryteria: stopień partycypacji dziecka w procesie badawczym (dziecko jako podmiot badań) oraz zakres tematów badawczych dotyczących dzieciństwa (problematyka badań – dziecko jako przedmiot badań). Na to pytanie odpowiadam, przyglądając się zasobom Etnograficznego Archiwum im. Bronisławy Kopczyńskiej-Jaworskiej Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego (EABKJ IEiAK UŁ)¹⁰. Analizując zbiory znajdujące się w działach wywiadów

8 K. Kość-Ryżko, E. Baniowska-Kopacz, *Dzieństwo wiejskie – sielskie i niesielskie*, Warszawa 2024.

9 Zob. m.in.: Seria *dzieci/granice/etnografie* prowadzona przez Interdyscyplinarny Zespół Badań nad Dzieciństwem UW (<http://childhoods.uw.edu.pl/dzieci-granice-etnografie/> [dostęp: 12 maja 2025]); A. Deredas, J. Sosnowska, *Dzieństwo w rodzinie robotniczej międzywojennej Łodzi. Perspektywa etnograficzno-pedagogiczna*, Łódź 2022; Antropologia dzieciństwa, „Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia” 2023, nr 9; Z. Boni, *Feeding Anxieties. The Politics of Children’s Food in Poland*, Oxford–New York 2023.

10 Szczegółowy opis materiałów dotyczących dziecka i dzieciństwa oraz kontekstów ich pozyskania znajdujących się w EABKJ IEiAK UŁ zawiera artykuł: A. Deredas, *Child and childhood in the collections of the Bronisława Kopczyńska-Jaworska Ethnographic*

i obserwacji oraz prac dyplomowych, pomijam występujące w nich materiały biograficzne i wspomnieniowe. Nie zajmują mnie również badania dotyczące nastolatków, ustanawiając górną granicę dzieciństwa na koniec szkoły podstawowej (około 14 lat) – zgodnie z podejściem badaczy (autorów materiałów archiwalnych), którzy posługiwali się taką granicą.

Odniesieniem dla mojej analizy będzie zestawienie podejść badawczych związanych z zakładanym udziałem dzieci w badaniu, opracowane na podstawie literatury przez Aleksandrę Zalewską-Królak¹¹. Autorka wyróżnia cztery takie ujęcia. Research about children, czyli badania o dzieciach/badania nad dzieciństwem charakteryzujące się tym, że badania są na temat dzieci, ale one same w nich nie uczestniczą. Research with children, czyli badania dzieci, w których dzieci są badanymi. Child-centered research, czyli badania skoncentrowane na dzieciach, gdzie badania oparte są na głosie dzieci i dotyczą tematów, które są dla nich ważne. Research by children, czyli badania z dziećmi, w których dzieci są badaczami.

Dziecko jako element większego problemu badawczego

Analiza inwentarzy archiwalnych działu wywiadów i obserwacji terenowych wykazała, że problematyka dziecka i dzieciństwa była wielokrotnie poruszana w badaniach etnograficznych. W wielu przypadkach zagadnienia te występują jako rozproszone motywy towarzyszące innym tematom badawczym.

W materiałach z badań Kazimiery Zawistowicz-Adamskiej nad pomocą wzajemną i współdziałaniem¹² odnajdujemy liczne odniesienia do dzieciństwa: ciąża, narodziny, wywód, obdarowanie położnicy, izba porodowa, chrzciny, kołysanki, dzieci, dzieci niesłubne, dary dla dzieci, praca dziecka, dziecko do lat 14, kształcenie dzieci¹³. Także w dokumentacji terenowej Bronisławy Kopczyńskiej-Jaworskiej

Archive, Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Łódź, „Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia” 2023, nr 9, s. 29–51.

11 A. Zalewska-Królak, *Metodologia badań otwarta na dzieci*, Warszawa 2025, s. 163–167.

12 Stosunki społeczno-gospodarcze polskiej wsi od połowy XIX w. do czasów obecnych były nadrzędną problematyką badań K. Zawistowicz-Adamskiej oraz jej zespołu. K. Zawistowicz-Adamska, *Spojrzenie wstecz i horoskopy na przyszłość*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 1975, t. 17, s. 8–9.

13 Etnograficzne Archiwum im. Bronisławy Kopczyńskiej-Jaworskiej Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego (dalej: EABKJ IEiAK UŁ), sygn. Archiwum Zakładu Etnografii (dalej: AZE) A 55, 94, 186, 199, 214, 223, 234, 242, 248, 249, 255–257, 270, 271, 553–575, 577, 632, 635, 641, 662, 644, 783, 1086, 1101, 1254, 1432, 1460, 1465 2338, 2380, 2417, 2628, 2629, 2720–2725, 2923–2969, 3303, 3304, 3366.

ze wsi Gramada¹⁴, której podstawowym tematem była rodzina, jej warunki bytowe oraz przeobrażenia, odnotowano treści odnoszące się do dzieci: planowanie rodziny, opieka nad dzieckiem, leczenie, przedszkole, szkoła i szkolnictwo¹⁵. Również badania prowadzone przez pracowników Katedry Etnografii UŁ¹⁶ we współpracy z Komitetem Badań Rejonów Uprzemysłowionych (KBRU) podejmowały zagadnienia związane z dzieckiem¹⁷. W materiałach źródłowych pojawiają się wątki dotyczące narodzin, dzieci nieślubnych, pielęgnacji niemowlęcia, dziecka, zabawkarstwa, szkoły, rodziny¹⁸. Najpełniej temat dziecka wybrzmiewa w badaniach do prac magisterskiej i doktorskiej Marii Wieruszewskiej. W pracy opisującej obrzędy recepcyjne wieku dojrzałego pojawiają się rozważania dotyczące granic wieku i płci, jako wyznaczników struktury społecznej¹⁹. W opracowaniu omawiającym sankcje systemu kontroli społecznej wobec życia rodziny wiejskiej uwzględniono kwestie dzieci nieślubnych²⁰. Z kolei Elżbieta Jędruch opisała szeroko rozumianą pielęgnację niemowlęcia²¹.

Wieloletnie badania kaszubskie prowadzone pod kierunkiem Jadwigi Kucharskiej również zawierają treści dotyczące dzieci. Badaczka interesowała przede wszystkim obrzędowość narodzinowa i chrzciny²². W efekcie powstały prace dyplomowe

14 W latach 1966–1968 odbyły się polsko-bułgarskie badania monograficzne wybranej społeczności lokalnej. B. Kopczyńska-Jaworska, *Warunki bytowe i budżet rodziny wiejskiej w Gramadzie*, „Etnografia Polska” 1971, nr 15(1), s. 91–125.

15 EABKJ IEiAK UŁ, sygn. AZE A 2792, 2794, 2804, 2886–2898, 2996–2999, 3003, 3006, 3009, 3014–3016, 3018, 3021, 3024–3030, 3035, 3144, 3145, 3147–3150, 3152, 3155–3159, 3166.

16 Zakład Etnografii UŁ w 1952 r. został przekształcony w Katedrę Etnografii UŁ, która to w 1990 r. została przemianowana na Katedrę Etnologii UŁ, by w 2005 r. stać się Instytutem Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ.

17 W związku z uruchomieniem kopalni węgla brunatnego i elektrowni Komitet Badań Rejonów Uprzemysłowionych przy I Wydziale Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (dalej: KBRU) postanowił zlecić badania w Bełchatowskim Okręgu Przemysłowym. Katedra Etnografii UŁ za przedmiot swych badań obrała zmiany, które nastąpiły pod wpływem uprzemysłowienia w całokształcie kultury ludowej tego terenu. T. Zakrzewska, *Badania terenowe Katedry Etnografii Uniwersytetu Łódzkiego*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 1975, t. 17, 85–113. We współpracy z KBRU podjęto jeszcze dwa badania etnograficzne, w 1967 r. w rejonie Łęczycy na temat instytucji w życiu wsi, a w 1969 r. na terenie Włocławka dowiadrywano się o stosunku mieszkańców wsi do ziemi.

18 EABKJ IEiAK UŁ, sygn. AZE B 5, 10, 11, 12, 29, 32, 43, 44, 53–55, 71, 72, 76, 77, 82, 89, 92, 93, 104, 126, 128, 154, 155, 161, 180, 195, 197, 229, 250, 267–275, 288, 289, 290, 292, 295, 296, 297, 303, 333, 352, 413, 414, 438, 486–507, 526, 527, 611, 612, 614, 796–805, 851–852, 991, 992, 1178.

19 EABKJ IEiAK UŁ, Dział prac dyplomowych (dalej: DPD), Praca magisterska (dalej: Pr. mag.) 31.

20 EABKJ IEiAK UŁ, DPD, Praca doktorska VII.

21 Ibidem, Pr. mag. 29.

22 Ibidem, sygn. AZE B 3371–3379, 4624–4638.

podejmujące tematykę zwyczajów i obrzędów w życiu rodzinnym²³, tradycji w obrzędowości narodzinowej²⁴ oraz sposobów spędzania czasu wolnego przez dzieci²⁵.

W badaniach nad rolą tradycji w kulturze Polski Środkowej²⁶ analizowano zagadnienia, takie jak: narodziny, wychowanie, obrzędowość rodzinna, obrzędy recepcyjne w obrzędowości rodzinnej, model rodziny, magia (matka i dziecko)²⁷. Część z tych danych posłużyła do opracowania podrozdziału o obrzędowości narodzinowej w pracy opisującej elementy recepcyjne w obrzędowości rodzinnej²⁸.

W 1985 r. w Piotrkowskiem, podczas letnich ćwiczeń trenowych, studenci prowadzili badania dotyczące obrzędowości narodzinowej. Zebrano informacje obejmujące następujące zagadnienia: zwyczaje, zakazy, nakazy oraz przebieg ciąży i porodu, a także chrzest²⁹.

W dziale prac dyplomowych znajduje się kilka prac, do których nie zachowały się materiały terenowe, jednak ich tematyka nawiązuje do problematyki dziecka. Autorki opisują rytuał przejścia związany z przyjściem dziecka na świat³⁰, rolę Kościoła rzymskokatolickiego w tym obrzędzie³¹, sytuację rozwiedzionych ojców walczących o prawo do opieki nad dzieckiem³² oraz życie rodziny i jej codzienność z chorobą dziecka w tle³³.

Przyglądając się powyższym przykładom, dostrzec można pewną prawidłowość: dziecko nie pojawia się w badaniach jako podmiot lub przedmiot, lecz przede wszystkim jako element szerszego układu społeczno-kulturowego. W większości przypadków tematy związane z dzieciństwem stanowiły uzupełnienie lub ilustrację innych, nadrzędnych wątków badawczych. Materiały te albo wpisywały się w temat głównych badań, np.: pomoc wzajemna (poród, chrzest), kontrola społeczna (dzieci nieślubne), higiena i lecnicтво (pielęgnacja niemowlęcia), lub były powiązane z ogólną podejmowaną przez etnografów tematyką związaną z obrzędowością i zwyczajami

23 Ibidem, DPD, Pr. mag. 97.

24 Ibidem, Pr. mag. 189.

25 Ibidem, Pr. mag. 185.

26 Badania te prowadzone były w latach 1976–1981 na terenie byłego Księstwa Łowickiego.

27 EABKJ IEiAK UŁ, sygn. AZE A 3983–3986, 3989, 3992–3997, 4001, 4002, 4006, 4030, 4032–4034, 4184–4189, 4241–4251, 4597–4613, 4691, 4726–4737 4767–4784, 4805–4807, 4809–4831, 4856–4879, 4902, 4913–4916, 4920–4922, 4986.

28 Ibidem, DPD, Pr. mag. 79.

29 Ibidem, sygn. AZE B 3316, 3317, 3320, 3322, 3353–3358, 3363–3369.

30 Ibidem, DPD, Pr. mag. 282.

31 Ibidem, Pr. mag. 62.

32 Ibidem, Praca licencjacka 150.

33 Ibidem, Pr. mag. 1131.

rodzinnymi, np.: zwyczajami narodzinowymi; rodziną i jej aspektami społecznymi czy kulturowymi, np.: rodzina i jej przemiany (szkoła, szkolnictwo, przedszkole, planowanie rodziny, opieka i leczenie dziecka), zwyczaje rodzinne (praca dzieci) itp. Dziecko przedstawiane jest w tych archiwaliach przede wszystkim jako część społeczeństwa dorosłych³⁴, nie zaś jako samodzielny uczestnik rzeczywistości społecznej. Informacje na jego temat były najczęściej pozyskiwane w rozmowach z dorosłymi – zwłaszcza kobietami – które relacjonowały doświadczenia własne lub swojej społeczności. Przedstawione powyżej ujęcie nie występuje w zestawieniu A. Zalewskiej-Królak, co jest całkiem zrozumiałe w związku z obranym przez nią kryterium partycypacji dziecka w badaniu.

Dziecko jako przedmiot badań

Kolejną grupę materiałów stanowią badania, w których dziecko umieszczone w centrum zainteresowań badaczy staje się przedmiotem badań. Tego rodzaju podejście widoczne jest w dokumentacji z badań terenowych realizowanych przez studentów archeologii i etnologii, których zadaniem było zebranie informacji o: leczeniu dzieci, opiece i higienie, wychowaniu dziecka w rodzinie/w domu, obowiązkach szkolnych i domowych, pracy i zabawie, dziecku w społeczności wiejskiej, ideałach wychowawczych, wychowaniu religijnym – komunii, dniu w przedszkolu i działalności szkoły. Rozmowy prowadzono z rodzicami dzieci w wieku do lat 14.

Pierwsze kompletne badania poświęcone w całości dziecku prowadziła Stanisława Matczak³⁵. Zgromadziła dane obrazujące całokształt życia dziecka na tle rodziny i środowiska wiejskiego³⁶. Pracę magisterską zilustrowała własnoręcznie wykonanymi fotografiami. To właśnie w tym materiale źródłowym po raz pierwszy pojawia się, w ujęciu chronologicznym, spojrzenie na dziecko jako potencjalnego rozmówcę – aspekt, o którym szerzej będę pisała w dalszej części artykułu. Wśród 48 zapisów rozmów znajdują się 3, w których informatorami są dzieci. Dzieci w wieku szkolnym przekazały informacje o wylicznkach (siedzi koza na kamieniu oraz pałka, zapałka dwa kije) oraz zabawach (ciuciubabka, garnki³⁷), dziesięcioletnia dziewczynka opisała zabawy (zabawa piłką w siódemki, zabawa piłką w dziesiątki, podchody³⁸), a wychowawczynie z przedszkola wraz z dziećmi wymienili 11 zabaw dzieci w dziecińcu oraz

34 Zob.: T. Buliński, *Antropologia dziecka*. Dostępny w Internecie: https://encyklopedia-dziecinstwa.pl/index.php?title=Antropologia_dziecka [dostęp: 3 marca 2025].

35 EABKJ IEiAK UŁ, sygn. AZE 2922–2969.

36 Ibidem, DPD, Pr. mag. 14.

37 Ibidem, sygn. AZE 2967.

38 Ibidem, sygn. AZE 2924.

4 wyliczanki³⁹. Należy jednak zaznaczyć, że ani w materiałach źródłowych, ani w pracy dyplomowej nie ma informacji o okolicznościach tych rozmów. Niemożliwym zatem staje się stwierdzenie, jakie były motywacje autorki do przeprowadzenia tych rozmów, w jaki sposób dotarła do młodych rozmówców, jak prowadziła rozmowy, o co pytała oraz jaki dzieci miały stosunek do sytuacji wywiadu.

Innym przykładem badań skoncentrowanych na dziecku jest praca Ewy Gilewskiej, zrealizowana w ramach badań kaszubskich we wsi Chmielno⁴⁰. Autorka zebrała 23 relacje, pochodzące od trzech pokoleń mieszkańców, opisujące trzy okresy życia dziecka: embrionalny i narodziny; niemowlęctwo, wiek poniemowlęcy i przedszkolny; wiek szkolny. Analiza koncentrowała się na warunkach bytowych dziecka, trybie życia, opiece nad dzieckiem, poglądach i metodach wychowawczych rodziców, ich aspiracjach dotyczących przyszłości dziecka oraz kontaktach dzieci z przedszkolem i szkołą. Rozmowy prowadziła z dorosłymi kobietami, mężczyznami oraz parami małżeńskimi⁴¹.

W opisy dziecka i jego życia obfitowały badania nad kulturą robotniczą Łodzi prowadzone przez B. Koczyńską-Jaworską. Zainteresowanie nim obejmowało następujące tematy: opieka, higiena, zdrowotność dziecka w rodzinie robotniczej, matka i dziecko w rodzinie robotniczej w okresie międzywojennym, gry i zabawy młodzieży w okresie 1918–1939 w środowisku robotniczym, obrzędy i zwyczaje związane z narodzinami i wychowaniem dziecka⁴². Na podstawie tych materiałów powstały trzy prace magisterskie opisujące: gry i zabawy⁴³, opieka, higiena i zdrowie⁴⁴, wierzenia i zwyczaje związane z narodzinami i wychowaniem⁴⁵. Szczegółowo materiały dotyczące dziecka i dzieciństwa w kulturze robotniczej Łodzi zostały opisane w publikacji *Dzieciństwo w rodzinie robotniczej międzywojennej Łodzi. Perspektywa etnograficzno-pedagogiczna*⁴⁶.

W ramach letnich ćwiczeń terenowych w Gliczarowie Ewa Nowina-Sroczyńska wraz ze studentami prowadziła projekt badawczy dotyczący kobiety i dziecka. Choć główny nacisk położono na społeczną rolę kobiety jako matki, w dokumentacji znalazły się również obszerne informacje o codziennym życiu dzieci⁴⁷.

39 Ibidem, sygn. AZE 2967, 2924, 2950.

40 Ibidem, DPD, Pr. mag. 129.

41 Ibidem, sygn. AZE B 3032–3041, 3270–3282.

42 Ibidem, sygn. AZE B 1896–1908, 2051–2062, 1909–1917, 1933–1943, 2064–2069, 2483–2491, 4414–4429.

43 Ibidem, DPD, Pr. mag. 65.

44 Ibidem, Pr. mag. 63.

45 Ibidem, Pr. mag. 95.

46 A. Deredas, J. Sosnowska, op. cit., passim.

47 EABKJ IEiAK UŁ, sygn. AIEiAK 10176–10188.

Temat dziecka podejmowano także w licznych pracach dyplomowych, do których nie zachowały się materiały terenowe, a które opisują: tradycyjny model wychowania⁴⁸, wróżby na pierwsze urodziny dziecka⁴⁹, zjawisko reklamy dziecięcej⁵⁰, dziecko jako postać medialną w kulturze typu ludowego⁵¹.

W przytoczonych przykładach dziecko stanowiące główny przedmiotem badań, przedstawiane jest niemal wyłącznie z perspektywy dorosłych – i to w podwójnym sensie. Po pierwsze, to etnografowie, wybierając temat badań zgodny z ich zainteresowaniami badawczymi oraz panującymi trendami w nauce, decydują, co według nich jest charakterystyczne dla dziecka i dzieciństwa. Dzieciństwo było więc konstruowane jako zespół kategorii uznanych za istotne przez dorosłych: narodziny, pielęgnacja, ubiór, odżywianie, sen, chrzciny, praca, wychowanie, przedszkole, szkoła, zabawy i zabawki, obrzędy i zwyczaje, twórczość artystyczna, czas wolny. Jest to charakterystyczny dla etnografii sposób opisywania dziecka i dzieciństwa – w szczególności wiejskiego – co potwierdza literatura⁵². Po drugie, rozmówcami byli niemal wyłącznie dorośli – rodzice i dziadkowie – którzy przekazywali własne wyobrażenia, sądy i oczekiwania dotyczące dzieci. W efekcie powstaje obraz dziecka skonstruowany w ramach kategorii nałożonych przez dorosłych i będący ich wyobrażeniem tego, co jest, a co nie jest dziecięce. Funkcjonuje tutaj paradygmat, w którym rozumienie dziecka zawarte jest w podziale dziecko versus dorosły. W tym przypadku, zgodnie z wyróżnionymi przez A. Zalewską-Królak podejściami badawczymi opisywane przykłady można zakwalifikować jako badania nad dzieciństwem lub o dzieciach, gdzie badania są na temat dzieci, ale one same w nich nie uczestniczą (są ich częścią o tyle, o ile są przedmiotem badań).

Dziecko jako aktywny uczestnik badań w szerszym kontekście badawczym

Szczególnym przypadkiem w analizowanych materiałach są badania, w których dziecko uczestniczy aktywnie, choć nie stanowi ani przedmiotu, ani głównego podmiotu zainteresowania badawczego. Ciekawym przykładem są dwa zbiory wypowiedzi dzieci – uczniów szkoły podstawowej, pochodzące z badań zleconych przez KBRU oraz badania Elżbiety Pająk dotyczące wychowania dziecka jako faktu przekazu kulturowego.

48 Ibidem, DPD, Pr. mag. 115.

49 Ibidem, Pr. mag. 314.

50 Ibidem, Pr. mag. 484.

51 Ibidem, Pr. mag. 620.

52 H. Bittner-Szewczykowa, *Dziecko wiejskie*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” 1984, t. 9, s. 3–174.

W 1964 r. J. Kucharska przeprowadziła badania wśród uczniów szkoły w Woźnikach, gdzie zebrała dwa pakiety wypowiedzi pisemnych⁵³. Analiza materiałów wskazuje na strukturyzowaną formę zbierania danych. Materiały pozyskane od uczniów klasy V (26 odpowiedzi) opisane są jako Pomoc dzieci w rodzinie; Stosunek dzieci do dziadków. W wypowiedziach o babci i dziadku (12) zauważalna jest powtarzalność informacji: wiek i imię dziadków, rodzaj pomocy, składanie życzeń. Jedna z odpowiedzi przedstawiona w punktach potwierdza, że dzieci otrzymały konkretne pytania, na które zbierały informacje. Pozostałe wypowiedzi (14) dotyczyły soboty i niedzieli, przy czym dzieci miały za zadanie opisać konkretny weekend, o czym świadczy powtarzająca się informacja o udawaniu się w niedzielę po południu na zabawę do szkoły (prawdopodobnie z okazji Dnia Dziecka). Natomiast te zebrane od uczniów klasy VI (29) opisane są jako Pomoc dzieci w rodzinie. Wypowiedzi te w swej konstrukcji wyglądają podobnie jak te udzielane przez uczniów klasy młodszej. W archiwum zachowały się tylko odpowiedzi dzieci zapisane na kartkach wraz z imieniem i nazwiskiem, wiekiem oraz adresem zamieszkania. Nie wiadomo, czy o zapis prosiła badaczka czy nauczyciele, ani czy był dokonywany w klasie czy w domu. Kwestia metodyczna tego zabiegu pozostaje tajemnicą podobnie jak powód ich zbierania przez badaczkę. Wszystkie te dane wydają się być uzupełnieniem materiałów zbieranych przez J. Kucharską w Woźnikach na temat struktury rodziny i rodzajów więzi społecznych.

W ramach tzw. badań wrocławskich w 1972 r. Władysław Baranowski przeprowadził w szkole we wsi Śmiłowice ankietę wśród dzieci z klas VIa, VIIa, VIIIa⁵⁴. Uczniowie odpowiadali pisemnie na sześć pytań zadawanych przez badacza. Pierwsze dwa odnosiły się bezpośrednio do relacji rówieśniczych: Z kim się przyjaźnisz? Kogo darzysz największym zaufaniem (uznaniem), najbardziej cenisz w klasie? Z odpowiedzi wynika, że za przyjaciół chłopcy uważali chłopców, a dziewczynki – dziewczynki. Inaczej przedstawia się kwestia zaufania – tu wymieniano nazwiska najlepszych uczniów w klasie niezależnie od płci. Pytania dotyczące relacji między uczniami nie interesowały badacza same w sobie, lecz miały sprawdzić, czy zależności między dziećmi odpowiadają strukturze społecznej wsi. Sprawdzano, czy relacje między dziećmi są odwzorowaniem funkcjonujących między rodzicami podziałów społecznych. Temu służyło również pytanie o posiadaną ziemię i pracę zawodową rodziców poza rolnictwem. Po podsumowaniu wyników okazało się, że nie widać żadnych odpowiedników podziałów społecznych występujących wśród rodziców w pokoleniu ich dzieci, co interpretowano jako istniejące wśród pokolenia rodziców dystanse społeczne⁵⁵.

53 EABKJ IEiAK UŁ, sygn. AZE B 457.

54 Zbiornicze opracowanie ankiet: ibidem, sygn. AZE B 1243–1244.

55 J. Śreniowski, *Współczesne zróżnicowanie społeczno-kulturowe wsi Śmiłowice w związku z różnymi tradycjami posiadania ziemi*, [w:] *Stosunek mieszkańców wsi kujawskiej do*

Pytanie czwarte, w którym badano powiązania o charakterze pomocy sąsiedzkiej, najmu i odrobków, brzmiało: Napisz, którzy sąsiedzi pomagają twemu ojcu w pracy i komu on pomaga. Na tak sformułowane zapytanie uczniowie udzielali niejednoznacznej odpowiedzi. Dwa ostatnie pytania dotyczyły świąt i obrzędowości dorocznej oraz związanych z nią zwyczajów. Na ten temat zachowało się oprócz ankiet dziecięcych opisów wykonanych przez uczniów.

E. Pająk w powstałej w trakcie badań nad kulturą Polski Środkowej pracy dotyczącej wychowania dziecka w rodzinie wiejskiej podjęła się zbadania wychowania dziecka jako faktu przekazu kulturowego⁵⁶. Autorka, podobnie jak W. Baranowski, postanowiła zestawzić informacje uzyskane od dorosłych z wiedzą dzieci⁵⁷. W celu sprawdzenia efektów oddziaływania wychowawczego oraz weryfikacji informacji uzyskanych od dorosłych przeprowadziła siedem rozmów z dziećmi na tematy: ich udziału w obu rodzajach obrzędowości (dorocznej i rodzinnej), wiedzy na ten temat, ich życia codziennego, pracy, nauki, zabawy oraz czasu wolnego.

Powyższe przykłady pokazują specyficzną rolę dzieci w etnograficznych badaniach. Dziecko, choć nie jest tu właściwie ani przedmiotem, ani podmiotem badań, jednak w nich partycypuje. Dzieci są badanymi, lecz niekoniecznie są postawione w centrum procesu badawczego. W odniesieniu do zestawienia A. Zalewskiej-Królak mamy tu do czynienia z pewnym rodzajem badania dzieci. W przypadku badań na zlecenie KBRU jest to jednak specyficzny rodzaj aktywności. Można stwierdzić, że dzieci są informatorami – przekazują istotne dla badaczy informacje. Jednakże trudno je nazywać pełnoprawnymi rozmówcami, ponieważ nie udzielają informacji bezpośrednio, lecz w sposób zapośredniczony przez pismo.

Dziecko jako pełnoprawny podmiot badań

Kolejnym podejściem badawczym wyłaniającym się z materiałów zgromadzonych w EABKJ IEiAK UŁ jest uczynienie z dziecka pełnoprawnego podmiotu badań. Charakteryzuje się ono skupieniem na dziecięcym świecie, rozumianym głównie jako świat gier i zabaw, oraz oddaniem głosu samym dzieciom w kwestii ich doświadczeń.

Barbara Muras w swojej pracy magisterskiej podjęła się badania procesu zmiany wzorów kulturowych dotyczących gier i zabaw dzieci w wielu 6–12 lat⁵⁸. Jej rozmówcy obejmowali cztery grupy wiekowe: osoby, których dzieciństwo przypadło na okres

ziemi. *Przemiany kulturowej hierarchii wartości*, red. B. Kopczyńska-Jaworska, Łódź 1974, s. 110–149.

56 EABKJ IEiAK UŁ, DPD, Pr. mag. 80.

57 Ibidem, sygn. AZE 4767–4784, 4805–4808, 4184–4189.

58 Ibidem, DPD, Pr. mag. 177.

przed drugą wojną światową; których dzieciństwo wypadło tuż po wojnie; w pierwszej połowie lat 70. XX w.; zaś dzieciństwo grupy czwartej trwało w momencie przeprowadzania badań. Jak zaznacza autorka, w przypadku układania kwestionariusza dla czwartej grupy (dzieci w wieku 8–11 lat) konsultowała się z pedagogami oraz korzystała z wiedzy zgromadzonej w wyniku badań trzech pozostałych grup. Dodatkowo przeprowadzała obserwację bezpośrednią w szkole, przedszkolu, na placu zabaw itp. Za pomocne w przygotowaniu do tych badań uważała swoje doświadczenie zdobyte w Studium Wychowania Przedszkolnego. Wszystkie materiały zdobywała drogą zapisów wypowiedzi rozmówców oraz obserwacji⁵⁹.

Z letnich ćwiczeń terenowych prowadzonych w Supraślu w 1993 r. pochodzą narracje na temat folkloru dziecięcego. Studentka przeprowadziła trzy rozmowy z przypadkowo spotkanymi informatorami w wieku 9, 10 i 11 lat. Pytała o piosenki dziecięce śpiewane podczas zabaw oraz te związane ze świętami czy jakimiś uroczystościami szkolnymi, o wyliczanki czy zwyczaj chodzenia po koledzie. Opisała szczegółowo przebieg rozmowy z dziećmi, które zazwyczaj początkowo nieufne, z czasem starały się sobie coś przypomnieć. Zanotowała również strategie radzenia sobie przez dzieci z sytuacją wywiadu poprzez wsparcie w grupie koleżeńskiej lub wskazywanie według nich najbardziej odpowiedniej osoby do tego zadania⁶⁰.

Największą liczbę dzieci, bo aż 42 (20 dziewczynek i 22 chłopców)⁶¹, objęto badaniami do pracy magisterskiej opisującej dziecięcych bohaterów lat 90. XX stulecia⁶². Uczniowie trzecich klas trzech różnych łódzkich szkół podstawowych wymieniali ulubione filmy animowane, seriale telewizyjne, filmy kinowe, książki i zabawki oraz wskazywali w nich postacie pozytywne i negatywne. Dobór informatorów pod względem wieku by podyktowany z jednej strony świadomością badaczki co do braku własnych kompetencji pedagogicznych, z drugiej – faktem, że dzieci te dorastały w rzeczywistości potransformacyjnej. Badania zostały przeprowadzone w trzech etapach: pierwszy – ankieta pilotażowa sondażowa dziecięce gusta i upodobania; drugi miał na celu bardziej szczegółowe zapoznanie z dziecięcymi zainteresowaniami; trzeci przyjął formę wywiadu zbiorowego. Drugi etap ukazuje zainteresowania badaczki światem dziecięcym definiowanym i określanym przez same dzieci. Badania te odbywały się w domach dzieci. Bezpośrednia rozmowa umożliwiała badaczce bardziej wnikliwe zapoznanie się z problematyką dziecięcych upodobań. Jednak niecodzienność sytuacji sprawiała, że dzieci się zawstydzaly, a odpowiadając na pytania, starały się udzielać odpowiedzi (według nich) zgodnych z oczekiwaniami badacza. Różnorodne pytania

59 Ibidem, sygn. AZE B 4414–4429.

60 Ibidem, sygn. AZE A 6165–6167.

61 Ibidem, sygn. AZE A 6924–6936.

62 Ibidem, DPD, Pr. mag. 241.

dotyczące wielu dziedzin sprawiały również, że wywiady trwały długo, co wpływało na spadek koncentracji i rozdrażnienie rozmówców. Na uwagę zasługuje refleksja badaczki: „Bezpośrednia rozmowa z dziećmi pozwoliła na bardziej wnikliwe zapoznanie się z problematyką dziecięcych upodobań i sposobów w jaki dzieci je manifestują. [...] Słabą stroną wywiadu przeprowadzonego przez osobę dorosłą z dzieckiem w jego własnym domu była niecodziennosc sytuacji, która wydawała się zawstydzać dzieci i sprawiać, że często odpowiadały na pytania monosylabami, zaś w przypadku tematów, które je zajmowały, ograniczały się do kilku zaledwie słów. Wydaje się również, że dzieci, pozostawione w pokoju z zupełnie obcą osobą, bądź podsłuchiwane, a nawet korygowane przez dorosłych członków rodziny, starały się udzielać odpowiedzi, które, ich zdaniem, były zgodne z moimi oczekiwaniami. Pytania zawarte w ankiecie dotyczyły wielu różnych dziedzin związanych z zabawą i rozrywką, do nich dochodziły tematy zaimprovizowane w trakcie rozmowy, jeżeli dziecko wykazywało zainteresowanie jakimś zagadnieniem. Wszystko to powodowało, że czas trwania wywiadu przedłużał się, a zmęczone dzieci stawały się roztargnione, zamykały się w sobie i zbywały pytania przypadkowymi odpowiedziami”⁶³. Te wnioski spowodowały, że w trzecim etapie badaczka przyjęła inną strategię. Dzieci w niewielkich grupach odpowiadały w formie wywiadu zbiorowego na pytania jednego ankietera. Dzięki temu stały się bardziej odważne i rozluźnione, dyskutowały ze sobą, przez co uzyskane odpowiedzi były pełniejsze. Z drugiej strony grupa uzgadniała i ujednolicała opinie i wnioski pomiędzy wszystkimi uczestnikami. Z pracy tej nie wynika, aby badaczka posługiwała się narzędziami dostępnymi pedagogom i psychologom. Również wywiady nie zostały zarchiwizowane, zatem możemy polegać tylko na informacjach zawartych w pracy dyplomowej.

W pracy magisterskiej Doroty Jankowskiej, traktującej o placach zabaw, użytkujące je dzieci są najważniejszymi rozmówcami⁶⁴. Autorka prowadziła badania terenowe na zewnętrznych placach zabaw oraz w „figlorajach” (dzisiejszych salach zabaw), przeprowadzając kilkadziesiąt rozmów z dziećmi w wieku 4–7 lat oraz ich opiekunami. Główne wnioski wskazują, że dzieci preferują zabawę zabawkami oraz zabawę poza domem nad zapośredniczoną poprzez różnego rodzaju media zabawę w zaciszu domowym. Te w wieku przedszkolnym wolą zabawę pod dachem niż na świeżym powietrzu, na co wpływa jakość, ilość i kolorystyka dostępnych sprzętów. Młodsze dzieci preferują zabawę z rodzicami, natomiast starsze wybierają towarzystwo innych użytkowników sali. Dużą popularnością cieszą się też urządzone w nich przyjęcia urodzinowe.

W wyżej wymienionych przykładach dziecko jest uznane za pełnoprawnego uczestnika badań. Cała procedura badawcza jest mu podporządkowana – począwszy

63 Ibidem, s. 63.

64 EABKJ IEiAK UŁ, DPD, Pr. mag. 88o.

od tematu, który go dotyczy, po oddanie mu głosu, aby opowiedziało o swoich doświadczeniach. Dziecko staje się tutaj ekspertem na temat własnego życia i doświadczenia. Jest nie tylko informatorem, ale partycypującym w badaniach rozmówcą. W zestawieniu A. Zalewskiej-Królak można te badania umieścić w kategorii badań skoncentrowanych na dzieciach. Istotne jest również to, że badacze dostrzegają specyfikę pracy z dziećmi i podejmują próby dostosowania metodologii do dziecięcych możliwości i potrzeb.

Dziecko jako współuczestnik kultury

Z początkiem XXI w. można zaobserwować zwrot w badaniach nad dziećmi i dzieciństwem. Zmienia się przedmiot zainteresowania – coraz częściej staje się nim dziecięca wizja świata, sposób postrzegania zjawisk kulturowych, emocjonalnych czy religijnych przez najmłodszych uczestników życia społecznego.

Przykładem takiego podejścia jest praca Barbary Chlebowskiej opisująca sposoby postrzegania śmierci przez dziecko⁶⁵. Autorka analizuje wyobrażenia i doświadczenia dzieci związane ze śmiercią – ich uczestnictwo w obrzędku pogrzebowym, wierzenia na temat życia pozagrobowego oraz obecność tematyki śmierci w mediach, grach komputerowych i książkach. Materiał empiryczny został zebrany w 1999 r. we wsiach Solca Wielka, Wróblew i Kolonia Wróblew. Objął 12 dzieci w wieku od 4,5 do 12 lat oraz dorosłych – głównie matki i babki najmłodszych informatorów. Rozmowy dotyczyły kontaktów dzieci ze śmiercią w realnym świecie; ich uczestnictwie w obrzędach z nią związanych; obecności śmierci w mediach oraz wierzeń i wyobrażeń dotyczących życia pozagrobowego. Choć materiał nie został zarchiwizowany, jego interpretacja i cytaty zamieszczone w pracy ukazują, że dzięki zapośredniczeniu kontaktu z umieraniem przez media, dzieci nie postrzegają śmierci jako traumatycznego przeżycia. Realnie okres medialny, rytuał przejścia między życiem a śmiercią wiąże się dla nich tylko z czynnością pożegnania ze zmarłym w domu objętym żałobą. Dzieci swobodnie uczestniczą w pogrzebie, który im się jawi jako punkt przejścia do rzeczywistości zaświatów – nieba lub piekła – zamieszkałych przez istoty nadprzyrodzone. Szczególnie interesującym uzupełnieniem pracy są rysunki dziecięcych wyobrażeń nieba i piekła, stanowiące jeden z jej aneksów.

Z kolei Małgorzata Talarek w pracy magisterskiej, również dotyczącej istot nadprzyrodzonych, koncentruje się na wiedzy oraz wyobrazeniach dzieci w wieku 4–7 lat na temat aniołów⁶⁶. W latach 2002–2003 zrealizowała badania pośród 44 przedszkolaków z pięciu łódzkich przedszkoli. Rozmowy prowadzone były w parach

65 Ibidem, Pr. mag. 376.

66 Ibidem, Pr. mag. 593.

(dziecko – dziecko), w formie wywiadu jawnego przy użyciu kwestionariusza, nagrywane na dyktafon przy jednoczesnym wykonywaniu przez dzieci rysunków. Metoda ta miała ułatwić kontakt z dziećmi, zwiększyć ich otwartość i umożliwić pełniejszy wgląd w dziecięcy świat symboliczny. Rysunki okazały się niekiedy jedynym możliwym narzędziem pozyskania danych – szczególnie gdy dzieci nie były gotowe do werbalizacji swoich wyobrażeń, chociaż w parach dzieci powielają swoje sposoby rysowania (podobnie jak w badaniach E. Jagiełło, gdzie dzieci w grupie uzgadniały odpowiedzi). Autorka zauważa, że przebieg pracy z dziećmi zależał od umiejętności komunikacji z poszczególnymi osobami, jak i ich zainteresowania danym tematem. Młodsze dzieci (4–5 lat) rysowały spontanicznie i swobodnie, natomiast starsze (6–7 lat) wykazywały większą dbałość o szczegóły, kolorowanie i zachowanie granic konturu. Wyobrażenia dzieci silnie opierały się na zasłyszanych opiniach: z rodziny, książek, mediów, bajek. Autorka wskazuje, że dzieci silnie funkcjonują według taksonomii: grzeczny – dobry, niegrzeczny – zły i według tych kryteriów postrzegają resztę świata. I tak anioły są dobre, a diabły złe, chociaż negocowały one istnienie diabłów, jakby chciały wyprzeć istnienie zła. Pojęcie diabłów i aniołów było jednoznacznie związane z pojęciem Nieba i Piekła. W aniołach dzieci widziały przede wszystkim dobrych i pięknych opiekunów i pomocników, co ujawniało się w dużej staranności w przygotowaniu rysunków. Narysowane postacie przypominały ludzi z tym wyjątkiem, że posiadały aureolę i skrzydła, chłopcy rysowali męskie anioły, a dziewczynki – żeńskie.

Oba powyższe badania prezentują nową jakość w etnograficznych badaniach nad dzieckiem. W centrum zainteresowania znajduje się kompetencja poznawcza i świadomość kulturowa dziecka. Badaczki nie ograniczają się do rejestrowania dziecięcego uczestnictwa w rodzinnych rytuałach czy instytucjach edukacyjnych – koncentrują się na tym, co i jak dziecko myśli, czuje i sobie wyobraża. Co ważne, przedmiot badań nie dotyczy tematów stereotypowo przypisywanych dzieciństwu – takich jak zabawy czy edukacja – lecz obejmuje zjawiska z reguły kojarzone z dorosłym światem. Następuje swego rodzaju zmiana perspektywy w zakresie tego, co w kontekście dziecka i dzieciństwa można badać. Dziecko staje się pełnoprawnym uczestnikiem kultury i społeczeństwa, którego dotyczą sprawy takie jak dorosłych. Nie jest już ujmowane tylko jako część świata dorosłych czy stawiane do niego w kontrze. Dziecko będące podmiotem w badaniach, których przedmiot zwyczajowo nie jest przypisany do okresu dzieciństwa, jest ich aktywnym uczestnikiem. Jego partycypacja jest niepodważalna, staje się partnerem we wspólnym świecie badacza i badanego. Takie podejście pozwala zakwalifikować wspomniane prace do kategorii badań skoncentrowanych na dzieciach w rozumieniu A. Zalewskiej-Królak, ujmujących dziecko jako współuczestnika kultury, którego można podobnie jak dorosłego pytać o to, co jest związane z rzeczywistością społeczno-kulturową. Co więcej, powyższe przykłady pokazują, że kluczowe jest dobranie odpowiednich metod umożliwiających dziecku

wyrażenie swoich doświadczeń i myśli. Jedną z najskuteczniejszych okazuje się tu rysunek – znany zarówno z badań psychologicznych, jak i pedagogicznych – który w etnografii sprawdza się jako narzędzie w pracy badawczej z dziećmi.

Podsumowanie

W materiałach zgromadzonych w Etnograficznym Archiwum im. Bronisławy Kopczyńskiej-Jaworskiej IEiAK UŁ znajduje się grupa wywiadów, obserwacji oraz prac dyplomowych dotyczących dziecka i dzieciństwa. Analiza tych materiałów pod kątem stopnia partycypacji dziecka w procesie badawczym oraz problematyki badań pozwala wyróżnić pięć typów etnograficznych podejść badawczych do dziecka. W pierwszym typie dziecko pojawia się niejako w tle – jako fragment szerszego problemu badawczego. Zazwyczaj dotyczy to dwóch charakterystycznych dla etnografii obszarów tematycznych: obrzędowości rodzinnej, ze szczególnym uwzględnieniem obrzędów związanych z narodzinami, oraz badań nad rodziną – jej funkcji, ról i przemian. W drugim ujęciu dziecko stanowi bezpośredni przedmiot badań (badania nad dzieciństwem, badania o dzieciach). Zostaje ono umieszczone w centrum zainteresowań etnografów. Poświęcone są mu całe tematy badawcze, ale osobami udzielającymi informacji są wyłącznie dorośli. Dziecko pozostaje biernym przedmiotem, którego historia jest opowiadana przez innych – zarówno przez badacza (który zamyka je w określonych ramach badawczych), jak i przez dorosłych informatorów. Zwykle są to tradycyjne etnograficzne tematy osadzające dziecko w kontekście rodziny, obrzędów oraz aktywności typowych dla tego okresu życia, takich jak gry i zabawy. Trzeci typ charakteryzuje się tym, że dziecko staje się aktywnym uczestnikiem badań (badania dzieci), ale nie znajduje się w centrum zainteresowań badaczy. Nie jest przedmiotem i nie do końca podmiotem w sytuacji badawczej, tylko dodatkiem, który miał uzupełnić czy dać szerszy kontekst do pozostałej części badań. W czwartym ujęciu dziecko funkcjonuje jako pełnoprawny podmiot badań (badania skoncentrowane na dzieciach). W tym przypadku jest jednocześnie przedmiotem i podmiotem badań. Dziecko aktywnie uczestniczy w badaniu, a badacz interesuje się jego dziecięcym światem, który pojmowany jest dwojako: z jednej strony pojawiają się tematy typowe dla dziecięcego życia (jak przy wcześniejszych typach), takie jak gry i zabawy, z drugiej – pytania dotyczące zainteresowań dzieci, ich preferencji czy sposobów spędzania wolnego czasu. W materiałach pojawiają się także opisy wyzwań i trudności pracy terenowej z dziećmi jako rozmówcami. Podobnie jest w piątym typie, gdzie dziecko jest traktowane przez badacza jako kompetentny współuczestnik rzeczywistości społeczno-kulturowej (badania skoncentrowane na dzieciach). Badacze oddają mu jego świadomość i sprawczość kulturową oraz traktują jako rozmówcę, mogącego wypowiadać się o otaczającym świecie, nie ograniczając się do dziecięcego świata zabaw.

Jak można zauważyć, zaproponowany podział nie jest w pełni kompatybilny z zestawieniem dokonany przez A. Zalewską-Królak. W jej ujęciu podstawowym kryterium klasyfikacyjnym była partycypacja dziecka w procesie badawczym, co sprawia, że pierwszy z wyróżnionych w niniejszym tekście typów – dziecko jako element większego problemu badawczego – w ogóle nie miałby racji bytu w jej systematyce. Ponadto poprzez wprowadzenie dodatkowego kryterium, jakim jest problematyka badań, możliwe było wyodrębnienie dwóch rodzajów badań skoncentrowanych na dzieciach: dziecko jako pełnoprawny podmiot badań oraz dziecko jako współuczestnik kultury oraz wskazanie specyficznego rodzaju badania dzieci – dziecko jako aktywny uczestnik badań w szerszym kontekście badawczym. W niniejszym ujęciu nie pojawia się natomiast jeszcze jedna istotna kategoria wyróżniona przez A. Zalewską-Królak – mianowicie badania, w których dzieci, traktowane jako równoprawni badacze, aktywnie współtworzą proces badawczy (badania z dziećmi). Oczywiście żaden z zaproponowanych podziałów nie wyczerpuje w pełni możliwych etnograficznych ujęć badań z dziećmi. Można przypuszczać, że uwzględnienie dodatkowych kryteriów – na przykład stosowanych metod i technik badawczych – pozwoliłoby na sformułowanie kolejnych, odmiennych klasyfikacji. Niemniej możemy zaobserwować, że w polskich badaniach etnograficznych funkcjonują różnorodne podejścia badawcze do dziecka, które nie wykluczają się wzajemnie, lecz pojawiają się i rozwijają wraz z ewolucją nauki, zmianą paradygmatów i trendów badawczych.

Analiza materiałów, w których badacze prowadzili bezpośrednie rozmowy z dziećmi, ujawnia brak specjalistycznego przygotowania etnografów do takiej pracy. Praktycznie nie występują odwołania do metod wypracowanych na gruncie pedagogiki czy psychologii. Etnografowie posługują się metodami i technikami ogólnie przyjętymi w etnografii, starając się intuicyjnie dostosować je do rozmówców będących dziećmi. Pomimo że trudności związane z prowadzeniem wywiadów czy rozmów z dziećmi bywają zauważalne, niewielu badaczy podejmuje się ich omówienia.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Etnograficzne Archiwum im. Bronisławy Kopczyńskiej-Jaworskiej Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego

Dział wywiadów i obserwacji terenowych

Archiwum Zakładu Etnografii

Archiwum Zakładu Etnografii A

Archiwum Zakładu Etnografii B

Archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej

Dział prac dyplomowych

- Pr. dokt. VII: Wieruszewska M., *Sankcje systemu kontroli społecznej wobec życia rodziny wiejskiej na przykładzie dwóch wybranych wsi pow. Bełchatowskiego*, 1970.
- Pr. lic. 150: Karwowska K., *W walce o dziecko – opowieści rozwiedzionych ojców. Perspektywa antropologiczna*, 2015.
- Pr. mag. 14: Matczak S., *Dziecko w rodzinie wiejskiej. Na podstawie własnych badań terenowych w powiecie radomszczańskim*, 1962.
- Pr. mag. 29: Jędruch E., *Higiena i lecznictwo we wsi Łękowa pow. Bełchatów*, 1965.
- Pr. mag. 31: Wieruszewska M., *Obrzędy recepcyjne wieku dojrzałego w Bełchatowskiem*, 1965.
- Pr. mag. 62: Chlebowska G., *Wpływ parafii na życie społeczności wiejskiej ze szczególnym uwzględnieniem rodziny (na przykładzie parafii Wysokienice woj. skierniewickie)*, 1979.
- Pr. mag. 63: Stępień T., *Opieka, higiena, zdrowie dziecka w rodzinie robotniczej w Łodzi w okresie międzywojennym*, 1979.
- Pr. mag. 65: Jacuk B., *Gry i zabawy dzieci w środowisku robotniczym łódzkim w okresie międzywojennym*, 1979.
- Pr. mag. 79: Płusa H., *Elementy recepcyjne w obrzędowości rodzinnej gminy Gluchów*, 1980.
- Pr. mag. 80: Pająk E., *Wychowanie dziecka w rodzinie wiejskiej (woj. Skierniewickie)*, 1980.
- Pr. mag. 95: Radiuszkin L., *Wierzenia i zwyczaje związane z narodzinami i wychowaniem małego dziecka w rodzinie robotniczej w okresie międzywojennym*, 1981.
- Pr. mag. 97: Domienik M., *Zwyczaje i obrzędy w życiu rodzinnym i zawodowym ludności kaszubskiej okolic Bytowa*, 1980.
- Pr. mag. 115: Szcześniak T., *Tradycyjny model wychowania w rodzinie kaszubskiej okolic Bytowa*, 1982.
- Pr. mag. 129: Gilewska E., *Dziecko w rodzinie kaszubskiej*, 1985.
- Pr. mag. 177: Muras B., *Gry i zabawy dzieci łódzkich (Zmiany wzorów kulturowych)*, 1989.
- Pr. mag. 189: Michalak E., *Stare i nowe tradycje w obrzędowości narodzinowej mieszkańców południowych Kaszub*, 1989.
- Pr. mag. 185: Nadaj D., *Czas wolny w rodzinie wiejskiej na Kaszubach*, 1988.
- Pr. mag. 241: Jagiełło E., *He-Man, Barbie i Transformers – świat dziecięcych bohaterów. Ujęcie etnologiczne*, 1996.
- Pr. mag. 282: Hendzlik-Dondziło S., *Czas i przestrzeń w zjawiskach mediacji. Na przykładzie obrzędów narodzinowych i pośmiertnych w polskiej kulturze ludowej*, 1997.
- Pr. mag. 314: Kijewska S., *Księdzem, kupcem, rolnikiem lub żołnierzem – pierwsze urodziny dziecka, dzień wróżb na przyszłe życie*, 1999.
- Pr. mag. 376: Chlebowska B., *Śmierć w oczach dziecka – studium z antropologii kultury*, 2000.
- Pr. mag. 484: Gańko A., *„Magia rzeczy” – reklama a dzieci, antropologiczna refleksja na temat dzieciństwa*, 2002.
- Pr. mag. 593: Talarek M., *Aniołowie w wyobrażeniach dzieci łódzkich przedszkoli*, 2004.

Pr. mag. 620: Kozłowska K., *Dzieci i starcy jako postacie medialne w kulturze typu ludowego*, 2006.

Pr. mag. 880: Jankowska D., *Zabawa w świecie form, czyli o dzieciach i placach zabaw*, 2009.

Pr. mag. 1131: Borczyńska M., *Codziennosc z dodatkowym chromosomem. Zespół Dłwna a funkcjonowanie rodziny. Szkic do antropologii medycyny*, 2016.

Literatura

- Antropologie dzieciństwa*, „Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia” 2023, nr 9.
- Biegeleisen H., *Matka i dziecko w obrzędach, wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego*, Lwów 1927.
- Bittner-Szewczykowa H., *Dziecko wiejskie*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” 1984, t. 9.
- Boni Z., *Feeding Anxieties. The Politics of Children’s Food in Poland*, Oxford–New York 2023.
- Deredas A., *Child and childhood in the collections of the Bronisława Kopczyńska-Jaworska Ethnographic Archive, Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Łódź*, „Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia” 2023, nr 9.
- Deredas A., Sosnowska J., *Dzieciństwo w rodzinie robotniczej międzywojennej Łodzi. Perspektywa etnograficzno-pedagogiczna*, Łódź 2022.
- Dzieciństwo. Katalog zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie*, Warszawa 2021.
- Hryniewicz E., *Dzieci biedoty miejskiej*, „Życie Dziecka” 1937, nr 5.
- Hryniewicz E., *Dziecko na wsi*, „Życie Dziecka” 1937, nr 6–7.
- Kopczyńska-Jaworska B., *Warunki bytowe i budżet rodziny wiejskiej w Gramadzie*, „Etnografia Polska” 1971, nr 15(1).
- Kość-Ryżko K., Baniowska-Kopacz E., *Dzieciństwo wiejskie – sielskie i niesielskie*, Warszawa 2024.
- Smoleńcówna K., *Chłopskie dziecko*, „Wisła” 1890, t. 4.
- Śreniowski J., *Współczesne zróżnicowanie społeczno-kulturowe wsi Śmiłowice w związku z różnymi tradycjami posiadania ziemi, [w:] Stosunek mieszkańców wsi kujawskiej do ziemi. Przemiany kulturowej hierarchii wartości*, red. B. Kopczyńska-Jaworska, Łódź 1974.
- Zakrzewska T., *Badania terenowe Katedry Etnografii Uniwersytetu Łódzkiego*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 1975, t. 17.
- Zalewska-Królak A., *Metodologia badań otwarta na dzieci*, Warszawa 2025.
- Zawistowicz-Adamska K., *Spojrzenie wstecz i horoskopy na przyszłość*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 1975, t. 17.

Źródła internetowe

- Buliński T., *Antropologia dziecka*. https://encyklopediadziecinstwa.pl/index.php?title=Antropologia_dziecka
- Interdyscyplinarny Zespół Badań nad Dzieciństwem UW, <http://childhoods.uw.edu.pl/>
- Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, <https://ethnomuseum.pl/wystawy/dziecinstwo/>
- Seria *dzieci/granice/etnografie*, <http://childhoods.uw.edu.pl/dzieci-granice-etnografie/>